

Derleyen
NURSELİ YEŞİM SÜNBUÖĖLU
Erkek Millet Asker Millet

İletişim Yayınları 1852 • Araştırma-İnceleme Dizisi 313

ISBN-13: 978-975-05-1153-0

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Haluk Çobanoğlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Birhan Koçak

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
NURSELI YEŞİM SÜNBUÖĖLU

Erkek Millet Asker Millet

Türkiye'de Militarizm,
Milliyetçilik, Erkek(lik)ler

İÇİNDEKİLER

Giriş: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve	
NURSELI YEŞİM SÜNBÜLOĞLU	9
Asker-Vatandaşlar ve Kahraman Erkekler: Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Dönemlerinde Beden Terbiyesi Aracılığıyla İdeal Erkekliğin Kurgulanması	
YAŞAR TOLGA CORA.....	45
Türkiye’de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri	
GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN.....	75
Bir “Aşknlık” Anlatısı Olarak Şimal Yıldızı...	
TEBESSÜM ÖZTAN.....	115
Şehitlik ve Türkiye’de Militarizmin Yeniden Üretimi: 1990-1999	
ŞAFAK AYKAÇ.....	141

Askerin Önemini Öğretmek ya da Türkiye’de Profesyonel Ordunun İmkânsızlığı Üzerine MURAT BELGE.....	181
Gösteri İktidarı ve Militarist Erkeklik BARIŞ ÇOBAN.....	187
“Askerlik Yapmayana Adam Denmez”: Zorunlu Askerlik, Erkeklik ve Vatandaşlık AYŞE GÜL ALTINAY.....	205
“Esas Duruş!”: Kışla Deneyimleri ya da Türkiye’de Zorunlu Askerliğin Antropolojisi ÖMER TURAN.....	261
Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye’de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet SENEK KAPTAN.....	337
7. Ok - Militarizm: Vatandaşlık, Borçluluk ve Çürükletmek Üzerine ALP BIRICIK.....	369
Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri NURSELI YEŞİM SÜNBUÖLU.....	393
Kürt Sorunu Bağlamında Gaziliğin Vücuda Gelişi: Egemenlik, Erkeklik ve Sakatlık SALIH CAN AÇIKSÖZ.....	463
Futbolda Erkeklik, Militarizm, Milliyetçilik: Tek Kale TANIL BORA.....	487

Pornografik Devlet - Erotik Direniş: Kürt Erkek Bedenlerinin Genel Ekonomisi	
ZÜLAL NAZAN ÜSTÜNDAĞ.....	513
Rojin'i Dağa Kaldırmak ya da Militarizm, Kadın ve Mizah	
ARUS YUMUL.....	537
YAZARLAR	553

Giriş: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve

NURSELI YEŞİM SÜNBULOĞLU

Bu derleme, Türkiye’de ulus-devletin varoluşunu imleyerek toplumsallığın inşa süreçlerini belirlemiş olan üç ana kavramın –militarizm, milliyetçilik ve erkeklik– farklı bağlamlarda etkileşimini ele alıyor. Tarihsel anlamda Türkiye’yi hem var eden hem de “tehdit” eden birçok düğüm noktasının, modern ulus-devletin oluşumuna paralel olarak ortaya çıkan ve birbirleri ile etkileşim içinde gelişen bu kavramlar etrafında örgüldüğünü söylemek mümkün. Derlemeyi oluşturan makaleler tam da bu düğüm noktalarının kültürel, toplumsal ve politik alanlardaki yansımalarının izini sürmekte. Bu çalışma, zamanlama olarak Türkiye’de askerî vesayet, askerlik ve militarizmle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bir döneme denk geliyor ve militarizmin, milliyetçilik ve erkeklikle temas ettiği noktalara odaklanarak bu tartışmalara katkı sağlamayı amaçlıyor. Derlemeyi oluşturan makaleler aracılığıyla, son dönemde dikkat çeken bir değişim sürecine girmiş olan siyaset-ordu ve sivil-asker ilişkileri ile ilgili tartışmalara, bu ilişkilerle birlikte kurulmuş ve onların devamlılığını sağlamış, kurum, söylem ve pratiklerden bir kısmının çözülmesiyle, ampirik bir zemin sağlanmakta. Militarizmin, 20. yüzyılı ve günümüz dünyasını anlayabilmek için gerekli temel kavramlardan biri olmasına rağmen, sosyal bi-

limler literatüründe yeteri kadar yaygın kullanılmıyor olduğu, üzerinde durulması gereken bir tespit. Ayşe Gül Altınay bu durumun sebepleri arasında, militarist kavram ve pratiklerin doğallaştırılmış olmasını ve gerek milliyetçiliğin gerekse normatif erkekliğin bu doğallaştırma sürecindeki kritik rollerini gösterir.¹ Bu çalışmanın genel çerçevesini de Altınay'ın işaret ettiği bu bağlantı noktaları oluşturmaktadır.

Derlemenin üç odak noktasının ilki olan militarizm, 20. yüzyılın son dönemine kadar modern ulus-devletin asli bir unsuru olan yurttaş orduları ve zorunlu askerlik uygulaması ile ortaya çıkmış ve güç kazanmıştır. Militarizm tarihsel süreç içinde politik ve sosyal gelişmelere paralel olarak biçim değiştirmiş, ancak etkinliğinden bir şey kaybetmemiştir. 11 Eylül 2001 sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisinin ağırlıklı olduğu bu dönemde, yıkıcı bir militarizmin ön planda oluşu bu tespiti desteklemektedir.² Türkiye'de ise, militarizmin gelişiminin tarihini, İttihat ve Terakki'nin etkili olmaya başladığı 19. yüzyılın sonundan başlatmak mümkündür.³ Zorunlu askerlik uygulaması, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sinde de (özellikle erkek) yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyi biçimlendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora'nın belirttikleri gibi, zorunlu askerlik, Türkiye'nin kapalı toplum olma özelliği taşıdığı 1980'lere kadar, militarist milliyetçi bir doktrinin özellikle taşralı erkeklerle aktarıldığı elverişli bir alan işlevi görmüştür.⁴ Bu işlev za-

1 Ayşe Gül Altınay, "Militarizm", *Kavram Sözlüğü I: Söylem ve Gerçek*, der. Fikret Başkaya, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, s. 351-366.

2 Altınay, a.g.m., s. 359.

3 Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 4, der. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim, 2002, s. 141. Altınay ve Bora'nın, yaygın kanının aksine, Osmanlı modernleşmesinin başından beri askerler öncülüğünde gerçekleşmediğini, İttihat ve Terakki'ye kadarki modernleşme çabalarının ağırlıklı olarak siviller tarafından yürütüldüğünü belirttiklerini vurgulamak gerekli.

4 Altınay ve Bora, a.g.m., s. 147. Söz konusu doktrin aşılama, militarizmin yaygınlaşmasında etkisi olan araçların başında gelen eğitimin kışla ayağı oluşturur. Zorunlu asker eğitiminin içeriğini *Askerin Ders Kitabı* (1934), *Askerin Din Kitabı* (1941) ve *Askerin Bilgi Kitabı* (1945) gibi kaynaklardan takip etmek mümkündür.

man içinde zayıflamış olsa da, Altınay ve Bora'nın makalesinde yer alan örnekler, 2000'li yıllarda militarizmin, özellikle askerlik ve kültür ilişkisi bağlamında, önemini koruduğunu göstermektedir. 2011-2012 yılları arasında gerçekleştirilen başka bir çalışmanın, militarizmin ders kitaplarında hâlâ çok ağırlıklı bir yeri olduğunu ortaya koyması da kavramın etkisinin sürdüğünün önemli bir kanıtıdır.⁵

Hayatın birçok alanını hâlâ derinlemesine etkileyen militarizm, en yalın tanımlamayla askerî değerlerin ve pratiklerin yüceltilmesi ve toplumsal hayatın örgütlenmesinde önemli bir rol oynaması anlamına gelir.⁶ Militarist söylem ve pratiklerin savaş ya da çatışma dönemlerinde yeniden oluşturularak daha kolaylıkla dolaşıma girmesi, bu dönemleri mercek altına almanın önemini açıklar. Ancak, Cynthia Enloe'nun savaş ya da barış gibi sınırları daha belirli durumlardan ziyade toplumsal bir süreç olarak militarizme odaklanması gerektiği önerisinin de altını çizmek gerekir.⁷ Bununla bağlantılı olarak, Laura Sjoberg ve Sandra Via'nın militarizm tanımına dikkat çekmek gerekirken, Sjoberg ve Via'ya göre, militarizm askerî değer ve pratiklerin sivil hayattaki uzantısı olmanın ötesinde, savaş ve barış, askerî ve sivil arasındaki sınırların silinmesi ya da bulanıklaşması anlamına gelmektedir.⁸ Militarist olan ile olmayan arasındaki muğlaklığın farkında olmak, militarist kültür ile birbirinden ayıramayacak kadar iç içe geçmiş milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet gibi diğer unsurları da incelemeye tabi tutmanın gerekliliğine işaret eder. Böylelikle doğrudan militarist olmadığı izlenimi uyandıran birçok gündelik pratiğin ve kültürel değerlerin kurucu ögesi olan milliyetçi ve cinsiyetçi paradigmaları

5 “Ders Kitaplarında Militarizm”, 2012, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, <http://www.secbir.org/wp-content/uploads/2012/03/SECIBIR-DEKIG-MILITARIZM-PDF.pdf>.

6 Altınay, “Militarizm”, s. 352.

7 Cynthia Enloe, “Feminists Thinking About War, Militarism, and Peace”, *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*, der. Beth B. Hess ve Myra Marx Ferree, Newbury Park, California: Sage, 1987, s. 527.

8 Laura Sjoberg ve Sandra Via, “Introduction”, *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives*, der. Laura Sjoberg ve Sandra Via, Santa Barbara; Denver; Oxford: Praeger, 2010, s. 7.

ve bunların doğallaşarak görünmez hale gelmiş politik sonuçlarını görünür kılmak mümkün olur. Bu çerçeveye uygun olarak, militarizm kavramı bu derlemede, ideolojiye olduğu kadar bu ideolojinin yaygınlaştığı, kurumsallaştığı ve görünmezleştiği süreçlere de gönderme yapacak şekilde ele alınmakta. Bu nedenle bu derlemede, doğrudan askerlikle bağlantılı meseleleri ele alan yazıların yanı sıra, spor, mizah ve sinema gibi “sivil” alanların militarist değer ve pratiklerle iç içe geçmiş hallerine bakan yazılar da bulunmaktadır.

Derlemenin çerçevesini oluşturan diğer ana unsur olan milliyetçilik, özellikle militarizmin Türkiye’de aldığı özgün biçimi anlamak açısından kritik bir noktada duruyor. Söz konusu özgünlüğün kaynağı, *millet-i müsellaha* veya ordu-millet mitinin Türk milliyetçiliği tarafından yapılan yorumunda bulunuyor. İlk olarak 1803 yılında İngiltere’de yayımlanan bir kitapta Fransa’ya atıfla kullanılan ordu-millet tanımlaması,⁹ esas ifadesini Alman general ve askerî düşünür Colmar von der Goltz’un 1883 tarihli *Millet-i Müsellaha* (Das Volk in Waffen) isimli kitabında bulur. Kavramın Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kullanımını ise, Goltz’un kitabının 1885’teki çevirisinden önce, 21 Ocak 1864 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde görülür.¹⁰ Goltz’un tanımının temelinde, savaş yapma biçiminin değişmesiyle birlikte farklı bir ordu anlayışına gerek olduğu fikri yatar. Dönemin karakteristiği olan topyekûn savaş anlayışı, tüm yurttaşların her an silahlıta alınmaya hazır durumda olmasını ve milli orduyu gerektirir. Goltz’un kitabında dönemin gereği olarak görülen ordu-millet kavramına, Türkiye’de 1930’larda Türk Tarih Tezi’nin oluşmaya başlamasıyla birlikte özgün bir anlam atfedilmiştir ve askerlik Türk kültürünün bir uzantısı olarak tarif edilmiştir.¹¹ Altınay ve Bora’nın sıraladığı, askerliğin kül-

9 Ayşe Gül Altınay, “Askerlik Yapmayana Adam Denmez: Zorunlu Askerlik, Erkeklik ve Vatandaşlık”, bu derleme içinde.

10 Ayşe Hür, “Millet-i Müsellaha’nın Doğuşu”, *Taraf*, 12.10.2008.

11 Altınay ve Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, s. 142-143 ve Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New York: Palgrave MacMillan, 2004. Ordu-millet anlayışının 1930’larda aldığı özgün biçimi özellikle Mustafa Kemal ve Afet İnan’ın birlikte

türel bir özellik olarak kodlanmasının sonuçları arasında, askerliğin tartışılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilmesi ve askerî alandan bağımsız bir sivil milli alan tahayyülünün zorlaşması bulunmaktadır. Her iki sebep de Cumhuriyet dönemindeki ordu-milliyetçilik ilişkisinin dayandığı temelle ilgili fikir verici niteliktedir. Buna göre, ordu kendisine resmî milliyetçiliği –Altınay ve Bora'nın tanımlamasıyla “doğru milliyetçiliği”– tayin etme rolü biçmiştir.¹² Serdar Şen'in vurguladığı üzere, ordu bu rolü özellikle sıkıyönetim ve askerî müdahalelerin gerekçelerini açıkladığı metinler aracılığıyla pratiğe dökmüştür. Bunun yanı sıra, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde de görüldüğü gibi, resmî milliyetçilik ordunun siyasi yönetime müdahalelerinde her zaman meşrulaştırıcı bir zemin sunmuştur. Buna mukabil, askerlerin müdahaleleri de resmî milliyetçiliğin yükselmesine yol açmıştır.¹³ Bu noktada, ordunun özellikle zorunlu askerlik uygulaması aracılığıyla, popüler milliyetçilik alanında da belirleyici olma çabasının varlığına işaret etmek gerekli. Bir diğer vurgulanması gereken nokta da, militarist etkinin yalnızca resmî milliyetçilikle sınırlı olmayıp, Türk milliyetçiliği ideolojilerinin –“askerî söz dağarcığının genişliği ve merkeziliği”ne bakarak– belirgin özelliklerinden birisi olduğudur.¹⁴ Bu çerçevede, derlemedeki makalelerin ağırlıklı olarak militarizmin resmî milliyetçilikle hemhâl olduğu noktaları ele aldığımız söylemek mümkün. Yine ağırlıklı olarak resmî milliyetçiliğin popüler alana yansımaları da incelenen konular arasında yer alıyor.

Daha önce de vurguladığım gibi, militarizmin doğallaştırılmasında hâkim cinsiyet kurgularının da milliyetçilik kadar rolü bulunuyor. Militarizm ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sü-

yazdıkları *Askerlik Vazifesi* (1930) isimli kitaptan takip etmek mümkün. Bkz. Hasan Ünder, “Goltz, Milleti Müsellaha ve Kemalizmdeki Spartan Öğeler”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, No. 206, 2001, s. 45-54. Kavramın 1930'larda bu şekli almasının tarihinin 1910'lara, İttihat ve Terakki'ye dayandığını da belirtmek gerek.

12 Altınay ve Bora, a.g.m., s. 141.

13 Serdar Şen, “Silahlı Kuvvetler Milliyetçilik İlişkisi”, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplum Mühendisliği*, İstanbul: Su Yayınları, 2011, s. 111-158.

14 Altınay ve Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, s. 141.

reçlerin kesiştiği bir noktada bulunur ve bu birbiriyle ilintili fakat birbirinden bağımsız dinamiklere de sahip süreçler arasındaki “iletişimi sağlayan”, çoğu kez toplumsal cinsiyet ilişkileridir. Bu çerçevede, derlemenin üçüncü sacayağını erkeklik oluşturuyor. Odak noktası olarak, genel olarak cinsiyet ilişkilerinin değil de, özellikle erkekliğin tercih edilmesinin iki nedeni var. Birincisi, George L. Mosse'nin ortaya koyduğu üzere, modern ulus-devletin –ve bağlantılı olarak gelişen milliyetçilik ve militarizm ideolojilerinin– ve modern erkekliğin oluşumlarının birbirine paralel ve yakın ilişki içinde gelişen süreçler olmasıdır.¹⁵ Normatif erkeklikle ilişkilendirilen özelliklerin ve erkek bedeninin milliyetçi söylemde ideal ulus tahayyülünün somutlaşmış halini ifade etmesi bu açıdan büyük önem taşır. Bu kavramsal ilişkiden, “savaşçı erkeklik miti” aracılığıyla, zorunlu askerlik hizmetinin meşruiyetini ve gerekçesini oluşturmak ve savaşlara halk desteği sağlamak için faydalanılmıştır. John Horne'a göre, bu mit sayesinde erkek nüfusun militarize edilmesi, ulusal savunmanın ve dolayısıyla ulusun varlığını sürdürebilmesinin nihai garantisi haline gelmiştir.¹⁶ Nitekim, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte savaşçılık bir erkeklik paradigması haline gelir ve savaşa katılım erkeklige davet olarak formüleleştirilir.¹⁷ Joane Nagel bu durumu açıklamak için “siren” metaforuna başvurur. Nagel'a göre politik kriz anlarında dile getirilen “vatan sevgisi”, çok az erkeğin kulak tıkayabileceği bir sirene benzer.¹⁸ Dolayısıyla vatanın tehdit altında olduğu fikri canlı tutulduğu müddetçe erkeklere görev çağrısı çıkarmak ve erkeklik ile militarizmin bağlarını güçlendirmek mümkün olabilmektedir.

15 George L. Mosse, *The Image of Manhood: The Creation of Modern Masculinity*, New York; Oxford: Oxford University Press, 1998.

16 John Horne, “Masculinity in Politics and War in the Age of Nation-States and World Wars, 1850-1950”, *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, der. Stefan Dudink, Karen Hagemann ve John Tosh, Manchester; New York: Manchester University Press, 2004, s. 31.

17 George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, New York; Oxford: Oxford University Press, 1990.

18 Joane Nagel, “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, üçüncü baskı, s. 80.